

OSVRTI

OKO PREDIKATNOG PROŠIRKA

(O nekim sintaktičkim pitanjima pokrenutim u studiji Mirka Petija PREDIKATNI PROŠIRAK, Znanstvena biblioteka HFD Zagreb, 1979, sv. 6)

Knjiga (180 stranica) prilično neobična naslova: PREDIKATNI PROŠIRAK mladog zagrebačkog lingvиста Mirka Petija zasluđuje, iz više razloga, pažnju i zanimanje naše stručne javnosti (u prvom redu slavističke, ali i lingvističke općenito).*

Prvi je razlog tome činjenica što je u knjizi obrađeno izuzetno zanimljivo i kompleksno sintaktičko pitanje (radi se o opisu i utvrđivanju sintaktičkog statusa onoga što se u tradicionalnim opisima nazivalo *priločnim dodatkom, priveskom* ili (najčešće) *predikatnim atributom*).

U knjizi je, nadalje, po mom mišljenju dosta uspješno primijenjeno suvremeno lingvističko modeliranje (zasnovano na teorijskim i metodološkim pretpostavkama generativne gramatike).

Međutim, i pored toga što se radi o složenim sintaktičkim problemima i o primjeni suvremenog modeliranja, knjiga je pisana pregledno i sustavno, ključni termini uglavnom valjano i iscrpno definirani, oprijemljena obilata (šteta je jedino što nema više primjera iz drugih funkcionalnih stilova, osim beletrističkog), a razgraničenja u dostatnoj mjeri formalizirana.

Knjiga je koncipirana deduktivno i u okvirima deduktivnog postupka izrazito ambiciozno. To će pokazati već i naslovi pojedinih poglavlja: *Uvod, Pristup sintaksi, Izbor metode, Pojmovna i terminološka odredba proširka, Obavezni predikatni proširak, Neobavezni predikatni proširak*.

* Radi boljega razumijevanja ovoga članka napominjemo da je M. Peti na sažet način, a opet i dosta opširno rekao najbitnije o tom pojmu sintaktičke strukture u *Jeziku*, XXIV, str. 13—26. (Ur.)

Osvrnut ću se ukratko na svako od poglavlja i zbog toga što sam uvjeren da to svako od njih zasluđuje, a i zato što smatram da sva nisu u jednakoj mjeri prihvatljiva.

Uvod je dvodijelan. Prvi dio, u kojem se raspravlja o jeziku s empirijskog i s logičkog gledišta, slabiji je od drugog (jezik s gledišta lingvističke teorije).

Naime, pokušavajući (u tom prvom dijelu) odrediti ontološki status jezika i nastojeći u tom određivanju biti koncizan, Peti se sam pomalo zapleće u paradoksalnosti o kojima govori i očituje određen stupanj sklonosti prema »logičkoj bombastičnosti« koja nije u skladu (ni) s njegovim zahtjevom da u jezikoslovnim istraživanjima treba suziti prostor »metafori i improvizaciji« (str. 15).

Nije, na primjer, dovoljno jasna ni obrazložena tvrdnja (da je i točna, ne vidi se koja je svrha) da je komunikacija »očito i sama mogućnost komunikacije«.

Slično se može reći i za pretpostavku prema kojoj se »paradoksalnost pitanja o jeziku razrješava postuliranjem paradoksalnosti samoga jezika...« (str. 13).

Za neke se formulacije, osim toga, mora reći da su neprecizne, pa i proturječne. Tako mi se čini da zaključak prema kojemu je »jezik kao objekt znanstvene spoznaje, odnosno narav njegovu, nemoguće utvrditi iz neposredna iskustvenog promatranja tzv. jezičnih činjenica...« (str. 14) dovodi u određenom smislu u pitanje i samu mogućnost znanstvenog pristupa jeziku, jer bez jezičnih činjenica (iz kojih nisu isključeni odnosi među jezičnim i govornim elementima) nije moguće konstruirati nikakve opisne modele.

Ako je, naime, jezik organizacija tekstova (a tako ga i Peti definira), onda jedino ti tekstovi daju mogućnost da se »prepozna« i opiše način organizacije.

Komentirani je zaključak tim proturječniji što se odmah u sljedećem odjeljku tvrdi da se »jezik kao komunikacija empirijski ostvaruje«.

Za razliku od prvog (koji je slobodno mogao biti i ispušten) drugi je dio *Uvoda* neusporedivo jasniji i primjereniji opisu koji slijedi. On nam predstavlja autora kao dobrog poznavaoa temeljnih postavki suvremene lingvističke teorije. Neke od tih postavki Peti vrlo uspješno, upravo briljantno komentira, npr. postavku o predmetu znanosti kao o nečem što je samoj toj znanosti imanentno, što nije izvan nje; o konstruiranju valjanih teoretskih modela kao bitnom dijelu lingvističkog opisa; o opisnim razinama: polazi se od stajališta da izbor jedne razine teoretski pretpostavlja i ostale, ali ih ne uključuje izravno — time se, zapravo, na neki način pojašnjavaju bitne osobitosti jezičnih jedinica: integrativnost i distributivnost.

U drugom se poglavlju raspravlja o elementarnim teorijskim pretpostavkama sintaktičkog opisa. Sintaktička je razina definirana kao »skup pravila po kojima se riječi slažu u rečenice« (str. 18). Kušaju se zatim prokomentirati i neki od mogućih prigovora takvu određenju. Prigovor da takvo određenje nije dovoljno *izričito* (tj. da je nedostavno formalizirano), jer su termini *riječ* i *rečenica* rezultat intuitivnih predodžbi o tim jedinicama, nastoji se otkloniti što egzaktnijim određenjem spomenutih termina s obzirom na sintaktička obilježja jedinica koje su njima označene.

Prigovor da spomenuta odredba sintaktičke razine nije dovoljno *primjerena* jezičnoj zbilji, jer zanemaruje sintaktički relevantne odnose na razini višoj od rečenične (tj. pretpostavlja da je donja granica sintakse riječ, a gornja rečenica), Peti nastoji otkloniti prihvaćanjem Katičićeva (Harrisova) određenja rečenice uz pomoć diskurza.

Jezična jedinica *riječ* po Petijevu je mišljenju, kao prirodni pojam (nije sasvim jasno što bi takva odrednica trebala značiti), dana sama po sebi i zato je »nemarkirana« s obzirom na razine analize; treba je stoga odrediti s gledišta različitih razina (fonološke, leksičke, sematičke, sintaktičke...).

Način na koji Peti određuje tu jedinicu s gledišta sintaktičke razine čini mi se sasvim

prihvatljivim. Naime, bitnim se njezinim sintaktičkim svojstvom smatra mogućnost da »u odnosu s drugim riječima tvori rečenicu ili da sama za sebe bude rečenica« (str. 21).

Međutim, tvrdnja da su za sintaksu relevantni *samo* gramatički morfemi ne čini mi se prihvatljivom (previše podsjeća na taksonomske opisne modele). Njome se, po mom mišljenju, previše formalizira sintaktički opis (perfektivni i imperfektivni glagoli mogu u pojedinim oblicima imati iste gramatičke morfeme — npr. *leći* i *peći* — ali će način njihova slaganja s drugim riječima biti ipak drugačiji), iako se na osnovi nje daje zanimljiv pokušaj razgraničenja morfološke i sintaktičke razine: u morfologiji se, naime, opisuju pravila pridruživanja gramatičkih morfema leksičkim, a u sintaksi pravila po kojima se gramatički morfemi s gledišta sintaktički relevantnih odnosa slažu u ovdjene rečenične postavke.

Peti vrlo dobro uočava i jasno formulira temeljne razloge zbog kojih smatra da su tradicionalne definicije rečenice u osnovi neprihvatljive: ili zato što rečenicu određuju izvanjezičnim sredstvima (npr. u definiciji rečenice kao misli izrečene riječima rečenica se određuje odnosom prema mišljenju), ili zato što je određuju iz nje same (npr. kad se rečenica definira iz implicitnog odnosa subjekta i predikata).

Prva je definicija, dobro zamjećuje Peti, neprecizna s obzirom na empirijske činjenice, a drugom je rečenica definirana samo prividno jer se ne može »definirati jedan pojam drugim pojmom tako da se pretpostavi kako je taj drugi već definiran onim prvim« (str. 24).

Prednosti određenja rečenice uz pomoć diskurza autor dosta iscrpno obrazlaže: diskurz je od svih jezičnih jedinica jedina empirijski utvrdiva cjelina i zato se obavijesti što ih jezične jedinice nose izvode iz odnosa tih jedinica prema diskurzu.

Po Petijevu mišljenju, određenje rečenice uz pomoć diskurza sasvim udovoljava postulatu da rečenica bude definirana nečim što je izvan sintakse, ali ne i izvan jezika.

Postavlja se, međutim, pitanje da li je diskurz doista jezična jedinica i po čemu. Da je definiran kao niz kontekstualno uključениh rečenica, onda bi se možda i mogao smatrati jezičnom jedinicom. Ali uključenost rečenica u diskurz može biti i situativne naravi (uvjetovana tzv. stvarnim kontekstom). Diskurz se može sastojati i od rečenice koju čini jedna monomorfematska riječ (npr. *Da*). Izbor takvih rečenica za diskurz uvjetuje situacija, a ona se ne može smatrati jezičnim sredstvom. Takav način razmišljanja dovodi u pitanje i samu definiciju diskurza (kao cjeline u kojoj izbor jednih jedinica uvjetuje izbor drugih), pa onda, naravno, i definiciju rečenice uz pomoć diskurza.

Zbog svega toga smatram da je diskurz opravdanije promatrati kao govornu nego kao jezičnu jedinicu te da Petijevo određenje rečenice uključuje i izvanjezična sredstva (npr. odnos prema situaciji ili još šire: odnos iskaza prema stvarnosti). Mogu mu se, dakle, uputiti isti oni prigovori koje autor upućuje tradicionalnim definicijama.

U trećem se poglavlju studija utemeljuje metodološki. Iscrpno je izložen i uvjerljivo obrazložen način na koji će iznijeti teorijske pretpostavke biti primjenjene u pristupu zadanoj temi.

Peti se opredjeljuje za generativni model opisa i iznosi njegove prednosti uspoređujući ga s taksonomskim. Izvršno uočava da je bitna prednost toga modela u tome što se njime prevladava taksonomska (i uopće strukturalistička) pretpostavka o pojmovnoj izjednačenosti korpusa i sustava. To posebno dolazi do izražaja u rezultatima derivacijskog postupka: derivacija u generativnom modelu pretpostavlja mogućnost rekurzivne proizvodnje struktura koje se opisuju, a u taksonomskom se ograničuje na opis stanja kakvo je slučajno zatečeno u korpusu. Za generativni opis bitna je stoga distinkcija između onoga što je korpusom potvrđeno i onoga što je sustavom ovjereno. Proizvodnju sustavom ovjerenih rečenica omogućuje pretpostavka o dubinskom i površinskom ustrojstvu (na pretpostavci o dubinskom ustrojstvu zasnovana je i tehnika opisa).

Od dubinskog se ustrojstva (u kojem se svi elementi opisa, kad god je to moguće, nastoje svesti na jedan; konkretno: na predikat) derivacijskim i transformacijskim pravilima dolazi do ovjerenih površinskih struktura.

Prelazeći na pojmovno i terminološko određenje onoga što naziva predikatnim proširkom, Peti prvo komentira tradicionalne opise toga pojma (zapravo: približnih ekvivalenata toga pojma). Bitna je njegova zamjerka jasna, neproturječna i po mom mišljenju sasvim prihvatljiva: u tradicionalnim se opisima predikatni proširak (predikatni atribut) interpretira kao kakav sintaktički »križanac«. Polazi se, naime, od pretpostavke da se on u rečenično ustrojstvo uvodi i po imenici i po predikatu. Peti međutim formulira logičan i opravdan postulat: nijedna se riječ ne može uvrstiti u rečenicu po dvjema riječima istovremeno (str. 63). Stoga i sintaktički položaj predikatnog proširka mora biti definiran jednim odnosom.

Po Petijevu mišljenju, predikatni je proširak »kao sintaktička jedinica određen iz odnosa prema predikatu«, i to »po koordiniranosti s njim« (str. 79). Ali, iako je proširak određen odnosom prema predikatu, on je ipak od predikata sintaktički neovisan. To se vidi i po tome što i predikat i proširak otvaraju mjesta istim sintaktičkim kategorijama: subjektu, adverbu i objektu (str. 81).

Takvo određenje sintaktičkog položaja predikatnog proširka smatram načelno prihvatljivim (ali samo kad je u pitanju tzv. neobavezni predikatni proširak). Ne smatram, međutim, da se to isto može reći i za određene predikata. Ta se sintaktička kategorija, naime, uvijek uzima kao polazište sintaktičkog opisa, a sama nije gotovo ničim pozitivno određena. Predikat se uvodi kao *deus ex machina*: on sam sebi otvara mjesto u rečenici (na tome se temelji prilično neodređena njegova osobina koju Peti naziva predikativnošću), on je temeljna sintaktička sastavnica svake

rečenice, po invarijantnom odnosu prema nje-mu određeni su svi ostali dijelovi rečeničnog ustrojstva itd.

U isticanju sintaktičkog primata predikata Peti ide u još apstraktniju krajnost kad tvrdi da predikat »kao kategorija nije nikada nigdje naveden ni u jednoj rečenici; u rečenicama su uvijek navedene samo riječi koje u njima stoje za predikate« (str. 87).

U vezi s tom tvrdnjom nameće se bar nekoliko pitanja: vrijedi li to za druge sintaktičke kategorije (npr. proširak)?, kakva je razlika između predikata i onoga što stoji za predikat (kad ono što stoji za predikat ima sva obilježja predikata)?, gdje se nalazi predikat ako ne u rečenici itd?

Najmanje prihvatljivim mi se, međutim, čini to što je na osnovi takva »određenja« predikata napravljena i razlika između obaveznog i neobaveznog predikatnog proširka. Polazi se, naime, od pretpostavke da je irelevantna (sintaktički) okolnost što glagoli tzv. nepotpuna značenja ne mogu funkcionirati bez predikatnog proširka (npr. *Trava postaje modrija*) jer, navodno, obaveznost takva proširka ne izlazi iz odnosa prema predikatu, nego iz odnosa prema riječi koja stoji za predikat. Proširci se, prema tome, ne dijele na obavezne i neobavezne po sintaktičkim obilježjima, nego po semantici glagola koji stoji za predikat (spominju se i morfološke karakteristike). Drugim riječima, tvrdi se da se tzv. obavezni i tzv. neobavezni predikatni proširak ne razlikuje međusobno po odnosu prema predikatu (i u jednom se i u drugom slučaju radi o koordiniranom odnosu?!).

Da tzv. obavezni predikatni proširak ne stoji u koordinatnom odnosu prema predikatu, može se pokazati vrlo jednostavnim preoblikom iz koje će se vidjeti da se svaka konstrukcija s neobaveznim predikatnim proširkom može transformirati u koordiniranu, a da se nijedna konstrukcija s obaveznim proširkom ne može (preoblikama se ne mijenja gramatičko ustrojstvo, pa, prema tome, ni sintaktički odnosi):

1. *Sava teče mutna.*

1a) *Sava teče i mutna je.*

2. *Postao je u Zagrebu diplomat.*

2a) **Postao je u Zagrebu i diplomat je (bio).*

Analiza navedenih i sličnih preoblika daje mogućnost da se Petijev način razmišljanja sasvim okrene naglavce pa da se ustvrdi kako zapravo i nema semantički nepotpunih glagola i kako se zapravo radi o *sintaktičkoj* nepotpunosti.

Uostalom, od takva gledanja nije daleko ni sam Peti kad tvrdi da isti glagol po *sintaktičkom kriteriju* može (s obzirom na tzv. potpunost ili nepotpunost smisla) pripadati dvama popisima (npr. Bojim se vuka *goloruk* i Bojim se *dotirnuti* vuka — primjeri Petijevi).

Teško bi bilo pokazati i dokazati da se u tim dvama primjerima razlikuje semantika glagola. Prije bi se reklo da se radi o razlici u gramatičkoj »valentnosti«, a nju u ovom slučaju valja smatrati sintaktičkim obilježjem.

Prikazani način opisa obaveznog predikatnog proširka dovodi u pitanje i postojanje složenih glagolskih oblika. Naime, ako i obavezni predikatni proširak biva uveden u strukturu po tzv. predikatnosti predikata, onda i elemente *mutna, došao, raditi* u konstrukcijama *Sava je mutna, On je došao, Ti ćeš raditi* treba opisivati kao obavezne proširke. Peti, međutim, »dopune« npr. glagola *biti* tretira kao obavezne predikatne proširke samo onda kad taj glagol ima modalno značenje (npr. *Broda ne bijaše vidjeti* i sl).

Pomoćni se glagoli (u užem smislu) razgraničuju, dakle, od tzv. glagola nepotpuna značenja po sematičkom kriteriju (veća ili manja sematička »ispražnjenost«). Drugačije teško da je i moguće. Pogotovo nije moguće s obzirom na Petijevu misterioznu »predikatnost« jer je sasvim izvjesno da se u tom pogledu ne razlikuju (pomoćni glagoli imaju ili mogu imati sve one kategorije koje imaju i glagoli tzv. nepotpuna značenja).

Napokon, obavezni predikatni proširak može, po Petijevu mišljenju, imati i oblik *da + prezent* (npr. Pravim se *da spavam* na stolici, str. 127). Postavljaju se sljedeća pitanja: može li takav proširak imati i oblik *da + perfekt* ili *da + futur* (Peti ne navodi nijedan takav primjer)? radi li se u takvim slučajevima o složenoj rečenici? (ako ne, kakve su to onda konstrukcije?) što je u takvim konstrukcijama *da*, ako nije subordinirani veznik? a ako jest subordinirani veznik, onda se radi o subordiniranoj (zavisnoj) rečenici, pa prema tome i o zavisnom (a ne koordiniranom) odnosu.

Dakle: tzv. obavezni predikatni proširak obavezan je *sintaktički* pa je kontradiktorno tvrditi da se nalazi u koordiniranom odnosu prema predikatu.

Neusporedivo je uspješnije, po mom mišljenju, opisan tzv. neobavezni predikatni proširak. Jasno je i primjereno (jezičnoj zbilji, kako bi rekao Peti) određen njegov sintaktički položaj (odnos prema predikatu), napravljena je iscrpna tipologizacija, a osobito su zanimljiva razgraničenja neobaveznog proširka od drugih rečeničnih dijelova: subjekta, adverba, objekta, atributa. Vrlo su uspješno razriješene i brojne ambigvitetnosti u vezi s tim razgraničenjima, to je i najjača strana metode kojom se autor služi.

Zbog svega i unatoč svega rečenog Petijevu studiju smatram vrlo vrijednim i (osobito) poticajnim doprinosom proučavanju sintakse hrvatskog književnog jezika.

Ivo Pranjković

ČENGIĆ-VILA ILI ČENGIĆ-VILA

Kraj prostiranja Sarajeva prema Sarajevskom polju zvao se jedno vrijeme *Dedagini konaci*. Naime, bosanski vezir Topal-Šerif-Osman-paša (1360—1869) nakupovao je dosta zemljišta u vremenu svoga vezirovanja, pa kad je premješten iz Bosne i Hercegovine zaprodavao je zemljište, koje je kupio Dedaga Čengić, sin epskog junaka Smail-age. Kako je Dedaga podigao na jednom dijelu toga zemljišta dvorac, Sarajlije su počele zvati taj objekat »Dedagini kōnaci«.

Po dolasku Austrije, austrijski službenici Nijemci počeli su nazivati taj dvorac Villa, Čengić-vila. Oni su *konake* pretvorili u *vilu*, pa su tako i domaći počeli nazivati Dedagine konake Čengić-vilom. Međutim domaći su promijenili naglasak na *vili* u *Čengić-vilu*. Ni stoti Sarajlija ne zna da bi taj objekat (i sarajevsku četvrt) trebao nazivati *Čengić-vila*, a ne *Čengić-vila*.

Alija Nametak